

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT

Mecmuası

Üç ayda bir çıkar

Türk felsefe Cemiyetinin resmi organıdır

Müdürü : Mehmet Servet

Müessisi : Agâh Sırrı

Müdürlük — Muhterem okuyucularımıza

M. Şekip — (Pierre Janet) - nin ruhiyat sistemi.

M. Bonnaïous — Sociologie et géographie humaine.

A. Franceschini — İtalyanın muasır felsefe cereyanları.

NOTLAR VE TENKİTLER

M. Servet — İktisadî Mezhepler Tarihi (Gide ve Rist)

HULÂSALAR VE TAHLİLLER

Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*. — D. Parodi, *les bases psychologiques de la vie morale*. — Harold Höfding, *Les conceptions de la vie*. — H. Sée, *Science et philosophie de l'histoire*. — Ch. Blondel, *Introduction à la psychologie collective*

MEVKUTELER

Publications of the American Sociological Society. — Giornale Critico della Filosofia

Adres : İstiklâl Lisesi, Şehzadebaşı, İstanbul

Hüsnütabiat matbaası

İSTANBUL

1929

(Pierre Janet) - nin ruhiyat sistemi

(Maine de Biran)-dan başlayan muasır fransız ruhiyatı, (Pierre Janet) ye gelinceye kadar eklektikleri ve bunlara karşı gelen büyük sistemci (A. Comte) ile (Cournot), (Renouvier), (Ravaisson), (Taine) ve kısmen (Th. Ribot)-nun mesailerini idrak etmiştir. Bunların hepsi aşağı yukarı filozof veya felsefî bir kültür almış oldukları için ruhiyatı daha çok umumî ve felsefî bir surette mülâhaza etmişlerdi. Bunlardan yalnız (Taine) ve (Ribot), Fransada ilmî ruhiyatın müessisleri olmağa başlamışlardı. (Taine) ile (Ribot) arasında (Charcot)-nun zuhuru, isterileri tetkik tarzı ve aynı zamanda (Nancy) mektebinin faaliyeti, marazî ruhiyata şiddetli bir alâka uyandırdı. (Leibzig) mektebinin tecrübi ruhiyatı, ingilizlerin tediciliği bu alâkanın şiddeti karşısında eski cazibelerini kaybettiler. Çünkü bu mekteplerin usûl ve muvaffakiyetleri ruhun ya en basit, veya sadece sathî mekanizmesine nüfuz edebiliyor, bundan ötesine gidemiyorlardı. Halbuki marazî ruaiyat müşahedeleri ruhun bütün yapısını, olanca derinliğini ifşa edebilecek ümitler veriyordu. Burada ruhun nasıl yıkıldığına şahit olmak, nasıl yapılmış olduğunu gösteriyordu. Fazla olarak ruh hastalıklarında sıhhat halimizdeki ruh hallerinden bir çoğunun büyümüş şekilleri görünüyordu. İşte (Pierre Janet), ruhiyatın bu kısmıyla alâkadar olmuş fransız ruhiyatçılarının en şayanı dikkatlerinden biri olarak maruftur. Bu doktor ruhiyatçının gayesi ruhumuzun faaliyet ve yapısını emrazi ruhiye ve bilhassa nevrozlar vasıtasıyla sistemli bir surette aramaktır. Yalnız yaptığı sistemi dogmatik bir surette ileri sürmek davasında olmadığı gibi müşahade ve tecrübelerden çıkardığı fikirleri de mutlak bir

mezhep gibi değil, ancak kılavuz bir faraziye olarak arzeder; yani “ ruhi vakıaları tasnif, ve bunların birbirleriyle olan insicam ve rabitalarını teşrih etmeğe ve bütün taharrilere daha afaki bir veçhe vermeğe „ uğraşır. Kullandığı usûller patolojik usûl ve tenvimdir.

“Daha afakî,, olmak isteyen bu ruhiyatın mevzuu artık şuur vakıaları değil,“hattı hareket,,vakıalarıdır. Bu mahiyette bir ruhiyatın vazifesi, evvela hattı hareketlerimizi tavsif ve tasnif etmek sonrada bunların kanunlarını keşfetmektir.

Hattı hareketlerimizin esası, haricî ve dahilî tenbihler neticesinde boşanmak istidadında bulunan temayüllerdir, ve bu temayüller sayısızdır; bugünkü ruhiyatın en mühim vazifesi, bu sayısız temayüllerin afakî bir ilmini yapmak olmalıdır.(Pierre Janet) kırk senelik mesaisini işte bu hedef üzerinde bir nazariye örmek gayesine hasretmiştir.

Temayüllerimiz bir tenbih neticesinde derhal boşalsaydı ne şuurumuz ne de hafızamız olurdu. Şuur yahut hafıza temayüllerimizin saklı tutulması ve sadece batnımızdaki faaliyetleri demektir. Şu halde batınî faaliyet ile haricî faaliyet arasındaki fark, birinin başkalarına da görünmesi, diğerinin yalnız kendimize malûm olmasıdır. Bu itibarla düşünmek, temayüllerini batnımızda alıkoy-mak, toplamak, birbirleriyle karşılaştırmak, çarpıştırmak, ve saire gibi gizli bir takım fiil ve hareketlerdir. Tebliğ vasıtası olan lisan dahi batındaki hareketlerin dil vasıtasıyla haricileşmeğe başlamasından ibarettir. Yalnız bu hareketlerin alelâde hareketlerden farkları fiilî olmayıp remzî ve işarî olmaları, yani koğalamak kaçmak, atılmak, yıkmak ve ilah. fiilleri yerine bunların remz ve işaretlerinin yapılmasıdır.

Binaenaleyh hafıza veya şuurun ilk mebdei temayüllerin saklanabilmesi ve tekâmülü de bu saklanan temayüllerden yeni ahval ve icaplara göre yeni terkipler yapılması olacaktır. Normal hayatta bu iki faaliyet, birbirlerinden ayrılamıyacak surette birlikte çalışırlar . Yalnız nevroz hallerinde bu iki faaliyetin ayrı ayrı çalıştıkları görünebilir. Mesela isteriklerde otomatizm pek

ayan bir surette meydana çıkar ve ruhi hayat bir kaç basit vakıya kadar tenezzül eder. Otomatizmin en tam tezahürü katalepsi de görünür: Burada hasta tamamen hareketsizdir, gözleri faltaşı gibi açılmış ve bir noktaya dikilmiştir. Artık bunun kol ve bacaklarına ne hareket verilirse bu hareketi yirmi dakkadan bir saata kadar olduğu gibi ve hiç titremeden muhafaza eder. Otomatizm, yalnız tekrarcıdır. İradî fiiller ise terkipçi, yani ahval ve icaba göre yapıcı hareketlerdir. Terkip iktidarının en yüksek derecesi dahide, otomatizmin en alçak derecesi ve ruh çözüklüğü de delilikte görülür.

Temayüllerimizin sayısız olmasını bilmek kifayet etmez, bunların faaliyet derecelerini de bilmek lâzımdır. Bu dereceler birbirleri üstüne sıralanacak gibidirler. Temayülün ilk derecesi, bunun henüz fiil değil, fakat fiil istidadı halinde bulunmasıdır. İkinci derecesi içten düşünme derecesine gelmiş halidir. Arzu ve cehit haline geçmek üçüncü dereceyi teşkil eder. Otomatik fiiller ve oyun faaliyetleri - ki bunlara hasbî fiiller denir- dördüncü derecedir. Temayül faaliyetinin en yüksek derecesi, şeniyete intibak etmek ve şeniyeti hissetmek derecesine gelmiş tam fiildir. (Pierre Janet) bu ile "Fonction du réel," tesmiye eder. Normal ruh, tam fiili kolaylıkla yapar ve bundan haz ve memnuniyet duyar Halbuki nevrozlar bu şeniyete intibak fonksiyonunu kaybetmişler veya çok gevşetmişlerdir. Onun için bunlarda işten korkmak, işle alâkadar olmamak hisleri vardır. Bu his onlara şuurlarındaki terkip iktidarının azalmasından, yani şuurlarının daralmasından veya fazla genişlemesinden ve binnetice mudil ve toplu işleri terkip edememekteler gelir. İş ise daima halde yapılması iktiza eden bir faaliyet olduğundan işi beceremiyen nevrozlar ister istemez hale kıymet vermek, hali hissetmek ve hale inanmak kudretlerini de kaybederler. Bu his adeta bir eksiklik duygusudur. Netekim bütün

psikastenikler hayattan memnuniyetsizlik gösterir, zihnî faaliyetinde boşluk ve eksikler duyar ve filin müşkülâtından korkarlar.

Şeniyete intibak fonksiyonunun kaybolması, şeniyete intibakın vakı olmadığını ve hastanın muhakeme ve hayalat içinde yaşamağa muktedir olmasına rağmen ahval ve icaplara intibak etmek suretiyle harekete iktidari bulunmadığını ifade eder. Faaliyetin yükselip alçalışını (Pierre Janet), psikolojik gerginlik tabiri ile anlatır. Psikolojik gerginlik , zihin muhtevasının zenginliği ve terkip kudreti ile mepsutan ve bunların aksiyle de makûsen mütenasiptir. Yükselip alçalan bu gerginliğin yükselme derecesine zihnî seviye (niveau mental) denir. Dikkat ve iradenin yerine hayalat ile geniş getirmeler, dâcretler, (angoisse) harekî taharrükler kaim olduğu zaman zihnî seviye , safil ruhî hadiseler kadar alçalır . Bu dâcretin sebebini , ne (Lange) - nin tahmin ettiği gibi ahşanın teşevvüşünde, ne de (James) - in iddia ettiği gibi ifrazat ve harekiyet teşevvüşlerinde görmek kâfidir; zihnî seviyenin yükselip alçalması, şuurun şeniyete intibak ve terkiye iktidar dereceleri gibi yüksek ruhî hadiseler tabidir . Bunun delili, sapıtma (dérivation) dir . (Pierre Janet) - nin tahliline göre tefekkürün normal faaliyetine hassolan kuvvet , nevrozlarda yerinde istimâl edilemediğinden çar naçar başka yerlere sapar. Yeni terkipler yapacak yerde “ müthiş taharrükler , saatlerce süren hayalat genişleri , pek vahim görünen teneffüs ve kalp teşevvüşleriyle müterafik dâcretler „ hasıl eder . Zihnî seviyenin düşmesi neticesinde yüksek ruhî faaliyetin inkişaftan durması işte bu tasvir edilen hali husule getirir.

Bütün bu mülahazalar (Pierre Janet) - yi zihnî ameliyelerin (opérations mentales) meratibini (hiérarchie) aramağa sevk etmiştir. Bütün obsdelerde ilk kaybolan ve bunlara en küç gelen ameliye , (fonction du réel) yani şeniyeti duymak ve ona göre hareket etmek fonksiyonudur ki , iradî fiil , iktam ve sebatı , uyku ve uyanıklık devrelerini irade ile tanzim edebilmek iktidarını ihtiva eder. Iradî fiilin içtimâî olması icap ettiği zaman müşkülât büsbütün artar; çünkü psikastenikler, başkalarının hisleriyle ifrat derecede

meşğul olurlar . Meslekî fiil de içtimaî fiilerdendir. Bir meslekte çalışma, içtimaî fiilin en zorlarından : burada her vakit muhit ve zamana göre hareket etmek, yeni cehit ve intibaklara kabiliyet göstermek lâzımdır; o halde bütün fiiller olanca şahsiyetimizle birlikte ve hemahenk olmak icap eder.

Haricî âleme dikkat etmek ve inanmak, (fonction du réel) -e merbuttur . Psikasteniklerde ise ne bu dikkat , ne de bu inanma kendini toplayabilecek bir halde değildir . Vakıa normal hallerde çok kerre bu haller görünür ; fakat normal adam, icap edince psikolojik gerginliğe derhal geçebildiği halde psikastenik bunu yapamaz .

Bundan sonra hergünkü itiyatlarımız gelir . Burada şeniyete dikkat olmadan zihnimiz itiyadî bir surette işler .

Zihnî ameliyelerin üçüncü derecesinde muhakeme , tahattur hafızası ve tahayyül gelir. Psikasteniklerde ilk iki ameliye kabiliyeti musap olduğu halde bu üçüncü derecedeki ameliye fonksiyonunda devam eder .

Dördüncü derecede şeniyetle bir münasebeti olmadan inkişaf eden heyecanlar gelir : Bunlar ahşâ ve harekî aksülamelerden gelen mevzusuz ve müphem teşevvüşlerdir.

Beşinci ve son derecede hareketleri insicam altında bulunduran zihnî ameliyeler gelir; bu ameliye musap oldumu, hareketlerin insicamsızlığı harekî taharrükler (agitations motrices) halinde tezahür eder .

Zihnî ameliyelerin bu beş derecelik meratibine tam fiil yahut (fonction du réel) hakimdir . Ve bu fonksiyon , faaliyet halinde iken zengin ihsas ve fikirleri ihtiva eden yapıcı zihnî bir terkip ameliyesidir .

(Pierre Janet) - nin kullandığını söylediğimiz patolojik usûl kendini işte burada gösterir . Zihnî ameliyelerimizin bu meratibi nevrozların müşahedesi üzerine ibtina eder . Bu müşahedeye göre nevrozlarda en evvel zayı olan zihnî ameliye , birinci derecedeki ameliyedir, ve hastanın iyileşmesinde de en sonra avdet edendir.

Diğer ameliyeler dahi yukardan aşağıya doğru sıra ile zail alanlardır ; avdetleri ise aşağıdan yukarıya doğrudur .

* *

Psikolojik gerginlik fertlere göre değiştiği gibi bir fertte dahi daima aynı halde kalmaz , yaşa göre değişir . Çocuk seciyesiün başlıca farikası kendisinde psikolojik gerginliğin çok olmasıdır . Yaş ilerledikçe bu gerginlik azalabilir, ihtiyarlarda azaldığı muhakkaktır . Yalnız bu tedricî tahavvüller tabiidir . Asıl mühim ve ruhiyat için istifadeli olanlar , psikolojik gerginliğin birden bire inip çıkmalarıdır. Bu şiddetli inip çıkmaları marazî ruhiyat dilinde inhifazlar (dépressions) ve tenebbühler (excitations) denir.

Inhifaz, psikolojik gerginliğin hayat ve muhite intibak derecesindeki gerginlikten aşağı düşmesine denir ve bu düşme biri aslî, diğeri talî olmak üzere iki şekilde tezahür eder: Kifayetsizlikler (insufissances) teharrükler (agitations). Bunlardan biri fiil iktidarsızlığı, diğeri de bunun maskeli şeklidir.

Bugün daha iyi malûm olanlar inhifazlardır. Melankoliklerle psikasteniklerde bu hal pek iyi müşahede edilebilecek surette tezahür eder. Bunlardan isterik olanlarda bilhassa şahsiyetin kontrolü ve şuurla yapılan fiiller musap olarak bunların yerlerine ilca ve iltirarların (impulsions) telkini ile yapılan otomatik hareketler kaim olmuştur. Bir takım hastalarda da afete uğrayan şey, tenkit ve hakikat aramak temayülleriştir. Bütün inhifazlılarda bir eksilmehissi, yani evvelki seviyelerinden aşağıya düşmüşlük duygusu vardır. Bunlar çok kerre yüksek temayülleri davet edebilirlerse de bunları yüksek faaliyet derecelerine iriştiremezler; aşağı derecede yani haspî faaliyet, arzu, yahut sadece içten düşünme derecesinde kalırlar. Yaptıkları fiillerde şeniyet, hürriyet ve sürur hisleri duymazlar; ne eşya nede bizzat kendilerinin şeniyetine irişemez bir halde görünürler. Hele ahval ve icaplar kendilerini daha şenî harekete mecbur ederse büsbütün teşevvüşe uğrarlar. Bütün rahatları aşağı fiilde yaşamakta toplanır. Hayalî projelerde kalındığı taktirde hiç

bir eksikleri yoktur. Fakat bunları tahakkuk ettirmek sırası geldimi altüst olurlar. Bunlar mazi ve istikbalden hoşlanırlar; fakat hal ile bir türlü uğraşmazlar. Hal, bunlara “zıt ve fuzulî bir şey hissi,”-ni verir. İşte bunlardaki irade eksiklikleri (les abulies)-ni bu hal tevlit eder. File kifayetsizlik bütün inhifazların farikasını teşkil eder ve bunsuz inhifaz olmaz.

Alçalmış ve kifayetsizleşmiş fiillerin yanında ifrata vardırılmış, normal hallerdeki miktar ve derecesini aşmış ve bilhassa vakalara intibak edemiemiş veya hiç olmazsa eskisine nispetle daha fena intibak etmiş fiillerin kâffesi taharrükler namı altında toplanır. Taharrükler; müdafaa, kaçma, şiddetli salgınlıklar, bitip tükenmez nutuklar, müfrit şikâyetler, ittihamlar, yahut basit jestler, tikler, bitip tükenmek bilmiyen iş başlamaları, kol ve bacak sallamaları, göğüs sarsıntıları, gülmeler, hıçkırıklar, yarım ve azaplı teneffüs cehitleri, veya zihnî taharrükler, sürü sürü kelimeler ve bunların mütemadî bir surette içten söylemeleridir. Bütün bu geviş sözler bir incir çekirdeği bile doldurmaz. Yapılan fiiller de ham ve beceriksizdirler.

(Pierre Janet)-ye göre gerek inhifazlar ve gerek taharrükler ruhun tabîî fonksionunu yapamaması neticesinde husule gelmiş psikolojik sapıtmalardır. Hasta eski halini tamamen unutmadığı için bu yeni halinin kifayetsizliği karşısında bir eksiklik hissi duyar ve bunun neticesinde müziç dacetler, azaplı sıkıntılar, otomat hareketler ve hüznler geçirir. Çünkü bu yeni halini, yani ikinci şahsiyetini eski haliyle mukayese etmekten kurtulmaz. Ve bu mukayese neticesinde huzursuzluk, hasret, hakirlik, kendinden utanma hisleri duyar. Eskiden duyduğu ve inandığı şeniyetin şimdi manasızlaşması hastaya her şeyin bir ruya veya bir komedya olduğu fikirlerini verir ve artık her şey kendisince hiç görülmemiş veya evvelce görülmüş gibi gelmeye başlar. Nettekim bunlardan biri : “bende her şey yalan,” diyor ve kendisinin daima yalan söylediğine, hasta olduğuna, can çektiğine ve yahut ölmüş bulunduğu inaniyor. Taharrük halinde bulunan hastalardaki tehevür ve korkuların sebepleri de yüksek bir fili,

intibak hareketlerini yapamamaktan mütevellit aksülamellerdir. İnhifazda büyük bir roloynayan musallat fikirler (obsessions), sabit fikirler, hezeyanlar ancak bu suretle izah olanabilirler.

* * *

İnhifazın tam aksi, taharrük olmayıp tenebbühtür. Tenebbüh, psikolojik gerginliğin evvelce bir müddet bulunmuş olduğu gerginlikten birden bire yükselmesine denir. Tenebbühün iki farklı tarzı vardır: bunlardan birinci tarzı, normal addettiğimiz ruhlarda görülen vasatî ruh seviyesinin fevkina çıkmak suretiyle vaki olan tenebbühtür ki, bu hadise vecit, ilhâm, cezbe dediğimiz hadiselerle tekabül eder; bu tenebbühün deha eserlerinde, ihtiraslarda, ve tefekkürün terekkillerinde roloynaması lazımdır. Yalnız bunlar ruhiyat bakımından az malûm ve az tahlil edilmişlerdir. Diğer tenebbüh tarzı ruh hastalarında görülüp daha çok tetkik edilmiştir. Bu tenebbüh, tabiî ve vasatî seviyede bulunan psikolojik gerginliğin yükselmesidir.

Tenebbühün bu şeklindeki esaslı hadiseler, inhifaz, intibak ve sükûn zamanlarının hadiseleriyle berâkistir. Faaliyete geçemiyen daha yüksek temayüller bu tenebbüh esnasında tam file kolaylıkla eriştikleri gibi taayyün ve inkışaf dahi ederler. Yeni temayüllere mebdede olan yeni hatıralar, yeni itiyatlar bu esnada teesüs eder. Aynı zamanda yukarda gördüğümüz taharrük sapıtmaları kayboldukları gibi mudil ve seri fiiller bile sükûnla yapılır. İhtilaç hareketleri, tikler, dacetler zail oldukları gibi içten düşünmelerin gevişleri de gider.

Tenebbüh esnasında, inhifazın aksine olarak haz, meserret, alâka, itîmat, istikbâl hisleri duyulur: netekim tenebbühe uğrayarak bir müddet değişmiş hastalardan biri: “ kendimi daha tamam, daha bir, daha kendim hissediyorum; bundan evvel bende daha az kimseler vardı. Şimdi etrafımda olup biten şeylere daha çok alâka duyuyorum; artık her şey daha hakikî, daha kolay görünüyor: mevcudata daha yakınım, bunları çoktan beri görmemiş gibi

hissediyorum , dine de daha yakın bulunuyorum, Allaha inanmayı yeniden kazandım,, diyor.

Burada şayanı dikkat olan şey dinin leh ve aleyhinde yeni hiç bir şey öğretmeden itikat veya imanın kaybolup avdet etmesidir. Demek oluyor ki, din hissi gibi ruhun yüksek bir gerginliğinde zekâyısırfın , yahut sadece müfekkirenin tesiri azdır . Buradaki hisler ancak zihinden çok daha derin taaddüllerin (modifications) bir ifadesidir .

Tenebbüh hakkındaki bilgilerimiz pek eksik olduğundan ifratı halinde teşevvüslere badi olup olmadığını bilmiyoruz . Yalnız tenebbüh az bir müddet sürdükten sonra hastanın yine inhifaza düştüğü zaman arzettiği değişiklikleri biliyoruz.Yalnız hasta, bu şiddetli tenebbühün hasret ve arzusunu saklar ve elinden gelen her vasıta ile bunu iadeye çalışır . Ayaşlık, morfin ibtilası , oburluk hep bu biaman tenebbüh arzularından gelir; keza tenasüli tenebbüh ibtilaları, yürümek ıztırları, müfrit sporlar ve hareketler ibtilası da buradan gelir Birçok ahlakî ıztırların menbai dahi hep bu tenebbüh hasretidir. Hemşire , gönüllü hasta bakıcılık , manastırlara kapanmak ve ilah. ıztırları gibi. Bazılarında bu hasret garip aşklarla teskin edilir . Bunlardan biri “ daima sevecek bir kimse olmazsa dünya bana zindan geliyor ; sevgilim bana denize düşmüş bir insanın sarıldığı kaya gibi geliyor „ diyor. Emir ve kumanda ihtiyacı da aynı neviden tenebbüh ıztırlarıdır. Sergüzeştçilik iptilaları da bu nevidendirler.

*
* *

Psikolojik gerginlik ve gevşekliğin normal ve daimî şekillerini uyanıklık ile ruya , istirahat ile yorgunluk hallerinde görebiliriz .

Mustafa Şe ip